

ȚARA CRIȘURILOR ÎN MĂRTURIILE CĂLĂTORILOR STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

CONSTANȚA SIMU

Datorată Institutului de istoric „N. Iorga” al Academiei R.S.R., apariția vastei colecții de mărturii străine asupra trecutului nostru medieval marchează un eveniment editorial de mare importanță în viața cercetării românești în general și în special pentru cercetările istorice luate în sensul cel mai larg al cuvântului. În acest context colecția „Călători străini despre țările române”, vol. I—VII, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1968—1980, înlocuiește pentru anumite perioade medievale și în cercetarea istorico-etnografică lipsa documentelor oficiale de arhivă. Că lucrurile stau așa o demonstrează sintezele de specialitate publicate pe teme etnografice, cum ar fi cele ale lui Paul Cernavodeanu, P. Simionescu sau ale Cornелиei Belcin.¹

„Relațiile lăsate de străinii care au trecut în cursul vremurilor prin țările noastre și pe care îi numim în mod obișnuit călători, deși condițiile lor și interesele care-i aduc pe la noi sînt foarte variate, cuprind o mare bogăție de știri privitoare la felurite aspecte ale existenței de altă dată a poporului român. Ele se opresc adesea asupra bogățiilor țării și felului în care erau puse în valoare, asupra înfățișării orașelor și populației, asupra modurilor de viață ale diferitelor clase sociale și relațiilor dintre ele, asupra organizării de stat și obligațiilor impuse de Imperiul otoman, asupra fenomenelor de cultură și artă”².

Sub semnul acestor coordonate stau mărturie documente ale secolelor XIV—XVII în completarea unei imagini ample despre existența materială și spirituală a celor trei țări române. Desprinzînd din contextul istoric al relatărilor, doar acele informații care conțin în substanța lor dimensiuni etnografice, ne propunem în lucrarea de față o aducere în

¹ P. Simionescu, P. Cernavodeanu, *Pagini de etnografie românească în epoca memorialistică a unor călători străini* (sec. XVII—XVIII), în REF, 1972, 5, p. 373—390; P. Simionescu, *Mărturii etnografice puțin cunoscute ale unor călători străini în țările române*, în REF, 1971, nr. 4, p. 289—298; C. Belcin, *Date etnografice în volumul Călători străini despre țările române*, în REF, nr. 2, 1970.

² * * * *Călători străini despre țările române*, Ed. Științifică și enciclopedică, Buc., 1968, p. VI.

prim plan a celor privitoare la zona celor trei Crișuri. Structurarea materialului s-a făcut pe mai multe capitole, după cum urmează:

- I. Delimitarea geografică a zonei Bihor — Țara Crișurilor
- II. Așezările și arhitectura
- III. Structura demografică
- IV. Agricultură
- V. Pomicultura
- VI. Prelucrarea produselor agricole
- VII. Viticultura
- VIII. Creșterea animalelor
- IX. Pescuitul
- X. Albinăritul
- XI. Mineritul și prelucrarea metalelor
- XII. Comunicații și transport
- XIII. Tirgurile și comerțul
- XIV. Medicina populară
- XV. Obiceiuri.

Cantitatea de informații la fiecare dintre aceste categorii oscilează între relatări ample, detaliind unele dintre aspecte și informații sumare, sporadice, tangențiale, doar, respectivei categorii etnografice. Au fost inserate totuși și acestea din urmă uneia sau alteia dintre categorii, în speranța că și o simplă pomenire, mai puțin consistentă își poate găsi valoarea în șirul documentelor revelatoare pentru un fenomen de cultură sau altul. La nivelul actual al cercetării noastre, în economia acestei comunicări, vom aduce în discuție doar câteva dintre documentele, cu valoare deosebită, inserate la capitolele pe care ni le-am propus, năzuind cu modestia cuvenită, a oferi un instrument de lucru și posibilitatea unei documentări facile în avalanșa de informații cu conținut istorico-cultural, din relatările diplomaților, oamenilor de arme și clericilor care au străbătut ținuturile românești în cele patru veacuri (sec. XIV—XVII) ale epocii medievale oglindite în volumele publicate pînă la această dată.

I. **Delimitarea geografică a zonei Bihor — Țara Crișurilor.** În descrierile lor, pentru această parte a Transilvaniei, mulți dintre acești călători se opresc des asupra aspectului geo-morfologic al ținuturilor străbătute, trec ape și le descriu, reținînd hidronimul local — Criș, descriind ținutul care-și are toponimul legat de hidronim, *Crișana*. Astfel românul transilvănean Nicolaus Olahus denumește Țara Crișurilor întinderea de pămînt cuprinsă „între cele trei Crișuri: cel repede, cel negru și cel alb”. Aceste relatări se opresc, în marea lor majoritate la caracteristicile ținutului numind suprafața întinsă a pădurilor, debitul exagerat al apelor, al nenumăratelor meandre pe care acestea le fac în drumul lor, îngreunînd accesul înspre zona de cîmpie a Oradiei, la bogăția faunistică a apelor și la prezența aluviunilor aurifere. Descrierea cursului celor trei riuri în-

soțeste prezentarea principalelor așezări din ținut. Preponderente sînt referirile la Crișul Repede pomenit, de cele mai multe ori, fără atribut. Interesante, dar în majoritate fanteziste sînt încercările de etimologizare a denumirilor acestui riu, cum este cea a lui Stephan Taurinus (sec. XVI) „Riul „Chrysa“ de gen masculin curge din munții Daciei în atingere cu Panonia. Și-a luat numele din faptul că este bogat în aur și este numit de greci Chryson...“³. Informații similare despre toponimul *Crișana* ne aduc și descrierile lui Nicolaus Olahus, ca fiind una dintre „țările Daciei“⁴, simțind și subliniind apartenența ținutului de vest la marele teritoriu intra și extracarpatic locuit de români.

La Petrus Ransanus (sec. XV) găsim pentru prima dată în acest fond documentar numele comitatului Bihor în care se află orașul Oradea⁵. Marea majoritate a referirilor la acest comitat vizează în mod deosebit orașul Oradea. De asemenea același autor atribuie Bihorului un număr mare de așezări, pînă în apropierea Băii Mari și altele numeroase înspre Cîmpia Panoniei. Călătorul turc Evlia Celebi în a sa „*Seyahatname*“ spune la jumătatea sec. XVII că „Districtul Bihorului este un loc ales din Țara Ardealului și cuprinde șapte sute de sate“. (Vol. VI, p. 658).

Prin urmare, reperele geografice pentru zona în cauză pe care le datorăm documentelor sec. XIV—XVII, din seria „Călătorilor străini...“ au în vedere trei obiective: locul, aria de extindere și numele ținutului — Țara Crișurilor⁶.

II. Așezările și arhitectura. Călătorii străini la care apar informații semnificative pentru această categorie, datorită profilului preocupărilor lor și misiunilor cu care au fost investiți în cursul șederii pe aceste meleaguri, semnaleză doar în treacăt așezările rurale (aspect care pentru studiul etnografic este preponderent ca importanță); esența lor informațională slujind mai cu folos altor capitole analizate de noi mai jos, vor intra în discuția noastră la momentul oportun.

În decursul sec. XIV—XVII călătorii care ne furnizează date despre viața cetăților bihorene au fost investiți cu misiuni diplomatice, politice și religioase în scopul extinderii puterii politice străine și catolicismului. Atît corespondența diplomatică, cît și însemnările cu caracter memoria-

³ *Ibidem*, vol. I, p. 159

⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 486

⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 437

⁶ *Ibidem*, vol. I, *Bihor*: comitat 326, 437; district românesc privilegiat 411; vol. II: comitat p. 537, 542; vol. V: comitat p. 545; vol. VI: p. 658, 670, 676, 678, 679, 714; ținut p. 557; *Țara Crișurilor*, vol. I: regiune între cele trei Crișuri p. 495; *Crișana*, vol. I: țara dintre Crișuri p. 22; parte din Dacia 487; *Riul Criș*, vol. I: Crișul Alb, p. 489, 490, 495, 499; Crișul Negru, p. 161, 490; Crișul Repede, p. 20, 220, 225, 401, 488, 489, 495, 221, 490, 212, 159, 220—221, 159, 211, 220; vol. II: 330, 360, 537, 605; trei riuri p. 634; Crișul Repede p. 538; vol. IV: riu p. 585; Crișul Alb p. 593; Crișul Negru p. 593; vol. V: riu 47, 48, 546, 548—550; Crișul Alb p. 548; Crișul Negru p. 548; Crișul Repede p. 548; vol. VI: riu p. 513, 514, 515, 522, 523, 550, 556, 659, 663, 664, 665, 666, 685; Crișul Negru p. 654; Crișul Repede p. 659, 660

listic sau de călătorie, conțin notații ample referitoare la așezarea cetăților, la coordonate strategice, iar principalele cetăți beneficiază de o descriere amănunțită a arhitecturii lor.

La majoritatea acestor călători găsim cele mai ample descrieri legate de cetatea Oradiei, începînd cu brașoveanul Georg Reichenstorffer, care la 1550, o semnală drept „o cetate neînconjurată“, marcînd însă vestigiile care l-au impresionat îndeobște (mormîntul Sf. Ladislau și biserica ce îl adăpostește, alături de statuia aceluiași sfînt). Conrad Iacob Hiltbrandt îl considera încă „un sat mare fără ziduri“, ca mai tirziu Evlia Celebi să încerce o adevărată monografie a acestui oraș la secolul XVII. Descrierea plastică oferită în acest fel este aceea a unui oraș mare, cu șapte suburbii („varoșuri“), a cărui frumusețe medievală impresionează vădit condeii călătorului nostru, smulgînd slove de aleasă admirație. Astfel se deschide sub ochii noștri „orașul mare“ ce-și aliniază „străzile sale în formă de pătrățele de șah“, cu cele patru porți ale sale, cu „Orașul exterior“ cu „Moschee“, cu „case“ și „saraiuri“, cu pitorescul său bazar, care în plin ev otoman este la fel de celebru ca multe alte tîrguri din îndepărtata lume orientală, adunînd neamuri de tot felul⁷.

Revenind la Georg Reichenstorffer, tot la 1550 aflăm, de asemenea, că „îndată după intrarea în Transilvania, pe riul Criș, prin care ea se leagă spre apus de Panonia inferioară, se ivește satul Numit Negreni sau pe latinește *lacul negru*, pe care-l locuiesc români și care este înconjurat de pretutindeni de munți și de povîrnișuri“. Aceeași localitate apare și la Olahus sub numele de Feketeteű (sau „lacul negru sau lacul Crișului“), etimologie pe care o recunoaștem și astăzi.

Cetatea Bologa, des pomenită în drumurile înspre sau dinspre Oradea apare la Evlia Celebi drept „o cetate frumoasă, de piatră avînd șase laturi și bastioane trainice“ făcînd parte din „Vilajetul Ardealului“. Aparținînd acestui ținut mai întîlnim descrise cetățile: Tileagd, Vad, Baia de Criș, Vadul Crișului, Batîr, Episcopia, Biharia, Șimand, Aleșd, Izvorul Crișului, Săcuieni, Beiuș, Solnocul de Mijloc, Holod, Cehul Silvaniei, Solnocul Interior, Șimleu, Adrianul Mare, Merfat, Indeu⁸.

⁷ *Ibidem*, vol. I: p. 212; vol. V: p. 547; vol. VI: p. 662, 663, 666

⁸ *Ibidem* (despre cetăți în ordine alfabetică):

Aleșd: vol. V: p. 548; vol. VI: p. 665;

Adorjan: vol. VI: p. 667, 668, 687;

Adrianul Mare: vol. VI: p. 677, 678;

Adrianul Mic: vol. VI: p. 676;

Baia de Criș, vol. I: p. 224, 257, 259, 267, 490, 505; vol. II: p. 50, 345;

Beiuș, vol. I: p. 490; vol. III: p. 321, 325; vol. VI: p. 658, 673;

Batîr (Batâr), vol. I: p. 490, 495; vol. VI: p. 515, 528, 556;

Biharia, vol. I: p. 495; vol. V: p. 545; vol. VI: p. 658;

Bologa, vol. I: p. 212, 494; vol. VI: p. 540, 654, 659, 555—556, 685—686, 673;

Cehul Silvaniei, vol. VI: p. 674;

Episcopia, vol. I: p. 495;

Holod, vol. VI: p. 674;

III. Structura demografică. Aspecte ale structurii demografice din această zonă apar presărate de-a lungul călătoriilor în fluxul descrierii ca elemente pomenite doar în treacăt sau asociate cu alt gen de informații⁹. Dacă la Georg Reichenstorffer apare mențiunea că Negreniul este „un sat locuit de români“, la 1583 însoțitorul lui Possevino vorbește de un sat în mijlocul văii Crișului, informație ce se poate referi la același Negreni, unde, atita vreme cit acolo, spune el, „am găsit un sat de români, vechiul neam al romanilor, care își zic pînă astăzi romani... Aceștia vorbesc o limbă stricată care nu poate fi bine înțeleasă nici de unguri, nici de italieni...“. Tot de la Reichenstorffer aflăm că Oradea este un oraș locuit, la vremea trecerii sale pe acolo, de „ungurii amestecați în parte cu germani“, iar Baia de Criș de „sași amestecați pretutindeni cu români“. Evlia Celebi, care este, după cum am putut constata din contribuțiile sale la celelalte capitole, un observator mai atent, mai riguros în relatările sale, semnalează că populația din raiaua Oradiei este alcătuită în primul rînd de „valahi“ și mai apoi de alte neamuri — „slovaci și maghiari“.

Un amănunt interesant, și, de asemenea, pitoresc este conținut în relatările lui Hiltebrandt, care întilnește la porțile Oradiei un grup de țigani nomazi, ocazie cu care ne vorbește despre îndeletnicirile acestora în peregrinările lor „din sat în sat“. În aceeași succesiune de relatări găsim o descriere destul de amănunțită a costumului popular maghiar.

IV. Agricultura. Șirul informațiilor la acest capitol este deschis de Reichenstorffer, care impresionat de frumusețea sălbatică a peisajului,

Ineu, vol. II: p. 578; vol. III: p. 321, 479, 509, 658; vol. VI: p. 281, 329, 341, 438, 453, 454, 495, 504, 511, 512, 515, 519, 528, 529, 537, 547, 609, 614, 624, 643, 650, 651, 652, 654, 665, 668, 686, 687, 691.

Ireg, vol. I: p. 495;

Izvorul Crișului, vol. V: p. 548.

Merfat, vol. VI: p. 678.

Negreni, vol. I: p. 211, 212, 220, 490; vol. II: p. 538; vol. V: p. 548.

Oradea, vol. I: p. 20, 24, 67, 170, 211, 212, 219, 267, 295, 305, 308, 319, 326, 328, 331, 359, 360, 394, 401, 437—438, 443, 446, 490, 494, 495; vol. II: p. 10, 18, 60, 63, 81, 318, 320, 323, 330, 331, 333, 346, 350, 360, 431, 535, 537—539, 540, 543, 555, 556, 564, 567—568, 581, 537, 588, 589, 605—607; vol. III: p. 80, 82, 84—87, 88, 89, 90, 96, 104, 105, 106, 108, 111, 124, 131, 135, 138, 145, 146, 147, 148, 321, 324—326, 343, 438, 441, 448, 486, 544, 621, 669, 670; vol. IV: p. 11, 101, 108—110, 568, 582, 583; vol. V: p. 545, 546, 547, 570; vol. VI: p. 328, 329, 330, 340, 342, 344, 435, 490, 513, 514, 515, 516, 517—525, 529, 531, 534, 537, 546, 556, 569, 575, 576, 585, 599;

Săcuieni, vol. V: p. 642; vol. VI: p. 341, 513, 529, 640, 643, 653, 667, 668, 670—672, 682, 687.

Șimand, vol. I: p. 496, 499; Șimleu, vol. II: 60, 534, 556, 567. vol. IV: 83, 85, 95, 138, 318, 340, 341, 344; vol. VI: 674—675.

Solnocul Interior, vol. I: p. 417; vol. II: p. 542, 559; vol. VI: p. 567, 569; Solnocul de Mijloc, vol. I: p. 417; vol. II: p. 542; vol. VI: p. 674;

Tileagd, vol. I: p. 212, 359, 490; vol. II: p. 538;

Vad, vol. II: 538.

Vadul Crișului, vol. I: p. 212, 442—443.

⁹ *Ibidem*, vol. I: sași și români p. 224, români p. 211, 212, 220, 267; unguri și germani p. 212. vol. II: unguri, români p. 333; români 605; vol. V: port maghiar p. 547, 551—554; țigani p. 547; vol. VI: valahi, slovaci, maghiari.

descrie astfel împrejurimile Negreniului: „înconjurat de pretutindeni de munți și povirnișuri . . . , așezat într-un loc fioros, unde se întâmplă adesea să fie lipsă de grîne și bucate pentru trai din cauza culturii atât de rare a acestui pămînt, din faptul mai ales că nu e nici un șes în acel loc și nu sînt semănături, ci se vād păduri întinse, intrînd pretutindeni pe mari întinderi de pămînt din care cauză (oamenii) nu pot semăna ușor nici un fel de grîne în aceste locuri pustii și pe aceste cîmpii nerodnice.“

Ferrante Capeci, în urma cumplitei epidemii de ciumă de la jumătatea sec. XVII și a foametei rămase de pe urma acesteia, se vede pus în situația de a lua o serie de măsuri cu caracter agricol în regiunea Oradiei: „am îngrijit să se semene . . . de către țărani și argați plătiți 100 de jugăre de grîu, 12 de orz, tot atîtea de ovăz, 6 de mei, 6 de linte și apoi citeva de mazăre, cînepă și in.“

Lui Evlia Celebi îi datorăm două informații la acest capitol legate de impresia puternică pe care o produce asupra lui grîul cultivat în aceeași regiune a Oradiei, varietate ce poartă denumirea de „Dinte de cămilă“ din care, ne spune el, „se face o piine albă ca și calaicanul de Alep, încît strălucește“. Tot el ne semnalează cantitatea mare de varză, pepeni galbeni și verzi, care se produce aici, „încît o haraba plină de pepeni galbeni și cu pepeni verzi se vinde cu doi beșlici“¹⁰.

V. Pomicultura, ca îndeletnicire specifică pentru acest teritoriu este sugerată de două informații succinte, care au în vedere doar belșugul de fructe pe care localnicii îl etalează cu ocazia tirgurilor. Cea aparținînd însoțitorului lui Possevino este ușor incertă dat fiind faptul că nu numește zona de proveniență a fructelor aduse de un grup de țărani sub conducerea unui preot sîrb decît sub genericul de „acest ținut nespus de frumos“, care ar putea fi, dacă țineam seama de context, cel al Oradiei. Cantități mari de struguri, prune și pere se numără și printre produsele bazarului de la Oradea, așa cum apare el descris la Evlia Celebi¹¹.

VI. Prelucrarea produselor agricole poate fi asociată doar cu referiri al aceluiași Evlia Celebi la morile de apă de pe riul Criș, de la intrarea în Oradea, unde, probabil, se obține făina din acea varietate de grîu numită „dinte de cămilă“ din care mai apoi se ajunge la minunata piine, pe care am pomenit-o mai sus tot cu referire la însemnările sale. „Pe lîngă șanțuri și în multe alte locuri se rotesc mori de apă pe riul Criș, unde se face făina cea fină și albă“¹².

VII. Viticultura. O primă relatare la acest capitol este cea a lui Ferrante Capeci. În apropierea Oradiei „este un deal cu vii din care locuitorii ne dau a cincea parte din must, și se adună uneori 500 de urne alteori 400, iar urna de Oradea este deopotrivă sau întrece barilul de Italia“.

¹⁰ *Ibidem*, vol. I: lipsa de terenuri cultivabile p. 211. vol. III: despre cultivarea pămîntului p. 145. vol. VI: despre cereale, legume, fructe de grădină p. 667

¹¹ *Ibidem*, vol. II: pere, mere, struguri p. 606; vol. VI: struguri, prune, pere p. 667

¹² *Ibidem*, vol. VI: Moară p. 664; piine albă p. 667

Aceleași dealuri cultivate cu vii sînt amintite la Hiltebrandt și Evlia Celebi¹³.

VIII. **Creșterea animalelor.** Una dintre ocupațiile importante ale locuitorilor din această zonă este semnalată la Reichenstorffer, care atribuie creșterea vitelor în exclusivitate românilor.

După încetarea cumplitei molime de la jumătatea secolului al XVII-lea, Ferante Capeci achiziționează vite din această zonă care „nici nu ne-au costat mult... Și de la acestea facem brinză și unt că nu știam ce să mai facem cu ele”. În șirul aceluiași gen de izvoare Evlia Celebi se semnalează costul unei „oca” de carne se vindea „pe un ban” la bazarul Oradiei¹⁴.

IX. **Pescuitul** apare ca o îndeletnicire frecventă locuitorilor de pe malul Crișului, atîta vreme cît, după cum relatează Taurinus acest „riu are din belșug pești din cei mai aleși ‘funduli’, loștrițe sau după cum se spune obișnuît păstrăvi, ‘chefali’ și ‘sturioni’”. Reichenstorffer reia această enumerare, adăugînd că „riul Criș dă cu destulă dărnicie în orice anotimp peștii cei mai mari aleși”, astfel că cei ce „folosesc” turmele își completează hrana zilnică și din „prinderea peștilor”¹⁵.

X. **Mineritul și prelucrarea metalelor.** Relatările despre mineritul în această zonă apar în primul rînd legate de încercarea de etimologizare a hidronimului Criș, ca fiind aceea de purtător de aur, lansată de Reichenstorffer și continuată de Goerg Werner, care completează: „Căci ele (apele rîurilor) duc nu numai lamele mici de aur în cursul lor continuu, dar chiar de cele mai multe ori fărime uncori de mărimea unui bob de mazăre, alteori a unei alune sau castane sau a unei nuci”. Georg Werner mai posedă, însă, știrea precisă că „lîngă orașelul Zlatna se sapă aurul, ca și în Baia de Criș și se găsesc uneori particule de mărimea alunelor”¹⁶.

Despre alte metale sau prelucrarea lor sursa de documentare pe care o avem în vedere în lucrarea de față este extrem de săracă. Despre cel de al doilea aspect, de exemplu, găsim o singură aluzie la Hiltebrandt, atunci cînd, semnalînd prezența țiganilor afirmă că ei „sînt mai ales meșteri fierari” care „se așează în fața curților boierești, fac la iuțcală din lut o vatră, își așează foalele în dosul dimbului de lut și bat vasele cu ciocanele”¹⁷.

XI. **Comunicații și transport.** Două ar fi categoriile în care am putea clasifica informațiile conținute de mărturiile călătorilor la acest capitol, și anume: prima care se referă la drumurile de acces dinspre Ungaria înspre Transilvania, pomenită fiind între cele trei drumuri (alături

¹³ *Ibidem*, vol. III: vii, must, măsuri pentru must, p. 145; vol. V: vii p. 546; vol. VI: vii p. 663

¹⁴ *Ibidem*, vol. I: creșterea vitelor p. 221; vol. III: vite și produse p. 145; vol. VI: prețul cărnii p. 667

¹⁵ *Ibidem*, vol. I: p. 159, 212, 221

¹⁶ *Ibidem*, vol. III: p. 145

¹⁷ *Ibidem*, vol. I: aur p. 221, 505; vol. II: p. 634; vol. V: meșteri fierari p. 547.

de calea Meseșului și a „Porții de Fier“ pe Mureș) cel al Oradiei sau a Crișului; în cea de a doua, marcată de referiri succinte sau aluzii sporadice, s-ar încadra mijloacele de transport (calul, trăsura, căruța și carul), precum și referirile la trecerile peste ape și accesul în cetăți.

În contextul acestora din urmă Evlia Celebi amintește cele patru porți de intrare în Oradea — cea de est, „Poarta lui Ali Pașa“, cea de sud-est, care se deschide înspre „varoșul Olosig“, cea de sud sau „poarta dinspre moară“ și cea de vest. În continuarea aceleiași relatări se află și descrierea unui pod de acces, probabil de la Poarta dinspre moară: „în orașul exterior se merge din cetate, pe un pod de lemn care, în fiecare noapte se ridică din trei locuri cu ajutorul macaralelor, cetatea rămânând ca o insulă“¹⁸.

XII. Tirgurile și comerțul. Tirgurile organizate în cetatea Oradiei, în relatări mai mult sau mai puțin ample, apar cu destulă consecvență la mai toți călătorii care au poposit în această cetate, alături, de aspecte legate de negoț. Lipsesc cu desăvârșire informații referitoare la posibilitatea existenței lor și în afara acestei cărți. Explicația ar consta în faptul că acești călători erau mai puțin interesați de fenomenul comercial autohton în sine, pină în momentul în care mărfurile românești nu intrau în circuitul de schimb cu produsele negustorimii de pe alte meleaguri. În favoarea acestei ipoteze stă natura informațiilor care interferează cu acest capitol, în centrul cărora stă tocmai aspectul reliefat mai sus. Astfel Reichenstorffer vorbește de locuitorii unguri și germani ai Oradiei care fac negoț cu lucruri turcești „aduse din alte locuri și au mare belșug de toate cele trebuitoare“. Evlia Celebi în pitoreasca sa descriere a „bazarului panair din Oradea“ se oprește în amănunt asupra aceluiași aspect, completând o imagine cu vizualizări demne de un condei scriitoricesc autentic¹⁹.

XIII. Hidroterapie. Singurele informații care ar putea sta în vecinătatea acestui domeniu sînt cele referitoare la existența băilor termale. În dorința de a le izola de restul categoriilor etnografice luate de noi în discuție, ne-am permis să le subordonăm acestui capitol.

Băile termale, așa cum apar ele la Georg Werner sînt izvoarele de la Oradea care poartă numele Sfîntului Ladislau „fie că aici s-a scîldat Sf. Ladislau, fie că sînt închinete locașului său sfînt“, dar „este vorba mai degrabă de plăcerea lor îmbietoare, decît de virtuțile lor tămăduitoare“. G. P. Campani împărtășește însă o altă părere: „la extremitățile cimitirului era răspîndită o mare mulțime de oameni bolnavi care vin la băile orădene, desigur vestite, la o depărtare de o jumătate de milă, unde săracii sînt îngrijiți fără plată, iar duminicile vin în oraș să cerșească și să asculte cuvîntul lui Dumnezeu“²⁰.

¹⁸ *Ibidem*, vol. I: p. 443, 448; vol. III: 96, 105, 544; vol. V: p. 548; vol. VI: p. 662, 664.

¹⁹ *Ibidem*, vol. I: p. 212; vol. V: p. 547; vol. VI: p. 662, 663, 666

²⁰ *Ibidem*, vol. II: p. 541, 634; vol. III: p. 86; vol. V: p. 545

XIV. **Obiceiurile.** Încheiem seria posibilelor categorii etnografice în informații referitoare la ținutul celor trei Crișuri, aparținând acestei colecții de documente, cu o relație a Evliei Celebi care pomenește de sărbătoarea ouălor roșii, ca unica ce poate fi subordonată acestui capitol:

„În locul acesta (Oradea — n.a.) la începutul anului, cu patruzeci de zile mai înainte de sărbătoarea de ouă roșii a ghiaurilor se face un bazar anual, cînd se adună negustori ghiauri din India, din Yemen, din Arabia și din Persia, într-un cuvînt din toate cele șapte „clime“ . . . Timp de douăzeci de zile și douăzeci de nopți, ei petrec în beții făcînd aliș-veriș și obținînd cîștiguri mari, căci se desfac și se vînd mărfuri de mij de poveri“²¹.

De parte de a realiza o monografie medievală a zonei de pe Crișuri sperăm că totuși succinta noastră prezentare completată de notele care conțin trimiteri în amănunt la toate informațiile subordonabile uneia sau alteia dintre categoriile analizate de noi mai sus, va putea rezista cel puțin ca un instrument de lucru pentru etnograful care are în obiectivul cercetării sale această minunată zonă.

ETHNOGRAPHICAL TESTIMONIES CONCERNING ȚARA CRIȘURILOR IN „FOREIGN TRAVELLERS ABOUT THE ROMANIAN COUNTRIES“

Summary

The series of documents collected in the seven volumes of „Foreign Travellers about the Romanian Countries“, published between 1968—1980, replaces, even in the historical ethnographical investigation, for some medieval periods, the absence of the archive official documents. The information of those foreigners who travelled around the Romanian countries throughout the centuries contain important data concerning the aspects of the Romanian people's medieval existence. In this respect we find here documents from inbetween the 14th—17th centuries, that supplement an ample image about the material and spiritual existence of the three Romanian countries. It was this range of historical documents that we detached from the ethnographical dimension meant to bring in the foreground only those regarding the zone of the three rivers of Criș, Crișul Negru, Crișul Alb and Crișul Repede; this zone is known under the name of Țara Crișurilor (the Realm of Crișuri). Here there are the chapters in terms of which we've organized the ethnographical material:

1. Geographical limits of the Bihor area — Țara Crișurilor
2. Settlement and architecture
3. Demographic structure
4. Agriculture

²¹ *Ibidem*, vol. VI: p. 666.

5. Fruits and their cultivation
6. Agricultural products processing
7. Viticulture
8. Breeding
9. Fishing
10. Apiculture
11. Gold mining and metal processing
12. Communication and transport
13. Markets and trade
14. Popular medicine
15. Customs

Within our study we've been analysing some of the afferent documents of the above categories. Further arguments can be found following in details the final notes, which contain the references to the pages of the seven volumes, as far as the above ethnographical categories are concerned. Along with the present study they offer a possible guide to an easier documentation for anybody interested in the material and spiritual civilization of this Transylvanian area, and particularly for those ethnographers whose scientific interest is focused on the research of this wonderful zone.

This documents are to be considered a possible guide only, as long as the travellers' testimonies are collected from official letters and reports that were meant to be in concordance with the official high society opinion, the only one they came in contact with and also to justify their official investment as clergymen or military missionaries. Since their political interest has not always been served by the genuine reality, a critical interpretation of the documents has to be severely requested.